

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
TERMÉSZETTUDOMÁNYI KAR

Neogrády-Kiss Borbála

KALANDOZÁSOK A BOLZANO-TÉTEL KÖRÜL

BSc Szakdolgozat

Témavezető:

Besenyei Ádám

Alkalmazott Analízis és Számításmatematikai Tanszék

Budapest, 2015

Tartalomjegyzék

1. A Bolzano-tételhez szorosan kapcsolódó problémák	4
1.1. A támaszegyenes és tulajdonságai	4
1.2. Területfelezés	9
1.3. Állítások a belefoglalásról	14
1.4. Grafikonok vízszintes húrjai	17
2. Vektormezők	21
2.1. Alapfogalmak	21
2.2. Sündisznó-tétel	25
2.3. A háromdimenziós sonkásszendvics-tétel	27
Irodalomjegyzék	30

Bevezetés

Dolgozatomban a Bolzano-tétel és a folytonosság témakörével foglalkozom. Olyan problémákat mutatok be, amelyek a középiskolában érdekes szakköri feladatok lehetnek, a matematikában jártasabb diákok szemléletesen megoldhatják.

A szakdolgozat két fő részre osztható. Az első fejezetben levő állítások szemléletesen általános iskolások körében is érthetőek. Olyan kérdésekre adunk választ, mint hogy egy (síkbeli) sonkás kenyér elfelezhető-e egy egyenes vágással, vagy a palacsintát el tudjuk-e igazságosan negyedelni két egymásra merőleges egyenes vágással. A második fejezetben sündisznókról is szó esik, valamint olyan érdekességeket bizonyítunk, mint hogy van olyan hely a Földön, ahol biztosan nem fúj a szél, továbbá létezik két olyan átellenes pont, amelyekben azonos a hőmérséklet és a nyomás is. A dolgozat a sonkásszendvics-tételben csúcsosodik ki, amely azt állítja, hogy a (térbeli) sonkás-sajtos kenyér is elfelezhető egy egyenes vágással.

1. fejezet

A Bolzano-tételhez szorosan kapcsolódó problémák

Ebben a fejezetben olyan állításokat mutatunk be, melyeket szemléletesen a matematika iránt érdeklődő középiskolások is megoldhatnak. Az állításokat a dolgozatban precízebben, a Bolzano-tétel segítségével fogjuk bizonyítani.

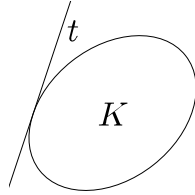
1.1. Tétel (Bolzano). *Ha $f : [a, b] \rightarrow \mathbb{R}$ folytonos függvény, amely negatív és pozitív értéket is felvesz, akkor létezik $\xi \in [a, b]$, hogy $f(\xi) = 0$.*

A tétel tananyag, ezért a bizonyítását nem közöljük, megtalálható többek között az [5] könyvben.

1.1. A támaszegyenes és tulajdonságai

Ebben a szakaszban a támaszegyenes fogalmát és tulajdonságait tárgyaljuk, mivel ezekre a későbbiekben többször szükségünk lesz. Itt a [3] jegyzetet használtuk fel. Az állításokat mindig nemüres, korlátos és zárt (röviden kompakt), síkbeli alakzatokra fogjuk kimondani (valójában megfogalmazhatók általánosabban $\mathbb{R}^n$ -ben is, azonban nekünk csak a síkbeli változatok szükségesek).

1.2. Definíció. *Legyen K nemüres, kompakt alakzat a síkon. Ekkor a t egyenest a K támaszegyenesének nevezzük, ha K része a t által határolt zárt fél-síkok egyikének, és $K \cap t$ nem üres (1.1. ábra).*

1.1. ábra.

A támaszegyenes tulajdonságainak vizsgálatához definiáljuk a támaszfüggvény fogalmát!

1.3. Definíció. Ha K egy $\mathbb{R}^2$ -beli nemüres, kompakt alakzat, akkor K támaszfüggvényét a következőképpen értelmezzük:

$$h(K, x) := \max_{k \in K} \langle k, x \rangle \quad (x \in \mathbb{R}^2),$$

ahol $\langle k, x \rangle$ a k és x vektorok euklidészi skalárszorzatát jelöli.

Megjegyzés. Mivel a $\langle k, x \rangle (= k_1x_1 + k_2x_2)$ kifejezés k -nak folytonos függvénye, és K kompakt, ezért a $k \mapsto \langle k, x \rangle$ függvénynek van maximuma K -n.

A h támaszfüggvénynek több fontos tulajdonsága is van, amelyeket az alábbiakban foglalunk össze.

1.4. Állítás.

- (1) Ha x adott $\mathbb{R}^2$ -beli vektor és $\lambda > 0$ szám, akkor $h(K, \lambda x) = \lambda h(K, x)$.
- (2) Ha x, y adott $\mathbb{R}^2$ -beli vektorok, akkor $h(K, x + y) \leq h(K, x) + h(K, y)$.
- (3) Az $x \mapsto h(K, x)$ függvény folytonos $\mathbb{R}^2$ -en.

Bizonyítás.

- (1) A támaszfüggvény definíciója alapján $\lambda > 0$ esetén

$$h(K, \lambda x) = \max_{k \in K} \langle k, \lambda x \rangle = \max_{k \in K} \lambda \langle k, x \rangle = \lambda \max_{k \in K} \langle k, x \rangle = \lambda h(K, x).$$

- (2) Szintén a definíciót használva:

$$\begin{aligned} h(K, x + y) &= \max_{k \in K} \langle k, x + y \rangle = \max_{k \in K} (\langle k, x \rangle + \langle k, y \rangle) \leq \\ &\leq \max_{k \in K} \langle k, x \rangle + \max_{k \in K} \langle k, y \rangle = h(K, x) + h(K, y). \end{aligned}$$

(3) Legyen $x_0 \in \mathbb{R}^2$. Ekkor

$$|\langle k, x \rangle - \langle k, x_0 \rangle| = |\langle k, x - x_0 \rangle| \leq |k| |x - x_0| < \varepsilon,$$

ha $|x - x_0| < \varepsilon / \max_{k \in K} |k|$. Ennélfogva, ha $\max_{k \in K} \langle k, x_0 \rangle = \langle k_0, x_0 \rangle$ és $\max_{k \in K} \langle k, x \rangle = \langle k_x, x \rangle$, akkor

$$h(K, x) = \max_{k \in K} \langle k, x \rangle = \langle k_x, x \rangle < \langle k_x, x_0 \rangle + \varepsilon \leq \max_{k \in K} \langle k, x_0 \rangle + \varepsilon = h(K, x_0) + \varepsilon,$$

továbbá

$$h(K, x_0) = \max_{k \in K} \langle k, x_0 \rangle = \langle k_0, x_0 \rangle < \langle k_0, x \rangle + \varepsilon \leq \max_{k \in K} \langle k, x \rangle + \varepsilon = h(K, x) + \varepsilon,$$

vagyis

$$|h(K, x) - h(K, x_0)| < \varepsilon,$$

ha $|x - x_0|$ elég kicsi. □

Az 1.4. állítás (1) tulajdonsága alapján célszerű a támaszfüggvényt megszorítani az $S^1 = \{u \in \mathbb{R}^2 : |u| = 1\}$ vektoraira. Rögzítsünk egy $u \in S^1$ vektort, és tegyük fel, hogy a $k \mapsto \langle k, u \rangle$ függvény a maximumát $k_0 \in K$ -ban veszi fel, vagyis:

$$h(K, u) = \max_{k \in K} \langle k, u \rangle = \langle k_0, u \rangle.$$

Jelölje ekkor t azt az egyenest, amelynek egyenlete

$$\langle x, u \rangle = h(K, u) = \langle k_0, u \rangle \quad (x \in \mathbb{R}^2). \quad (1.1)$$

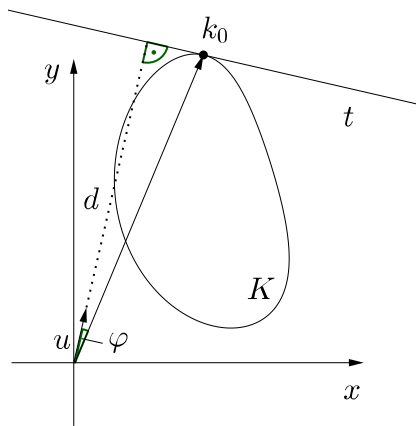
1.5. Állítás. *Az (1.1) egyenletű t egyenes a K nemüres, kompakt halmaz azon támaszegyenese, amelynek u a K -t tartalmazó félsíkból kifelé mutató normálvektora.*

Bizonyítás. Az $x \in K$ pontok esetén $\langle x, u \rangle \leq \langle k_0, u \rangle$, vagyis $\langle x - k_0, u \rangle \leq 0$. Ez pontosan akkor következik be, ha $x - k_0$ és u szöge legalább $\frac{\pi}{2}$, vagyis x abban a t által határolt félsíkban van, amelyből u kifelé mutat, tehát K része ennek a félsíknak. Ugyanakkor, mivel $k_0 \in K \cap t$, ezért $K \cap t \neq \emptyset$, így t valóban támaszegyenese K -nak. □

Az imént bizonyított állítás szerint tehát bármely $u \in S^1$ esetén a K nem-üres, kompakt halmaznak van olyan támaszegyenes, amelynek u a K -ból kifelé mutató normálvektora. A támaszegyenes definíciója alapján világos, hogy ilyen támaszegyenes csakis egy lehet. A továbbiakban erre az egyértelmű támaszegyenesre röviden úgy hivatkozunk, mint az u -hoz tartozó támaszegyenes.

A támaszfüggvény szemléletes jelentéséről szól a következő állítás.

1.6. Lemma. *A $h(K, u)$ az $u \in S^1$ vektorhoz tartozó t támaszegyenes és az origó előjeles távolságát adja meg. Ez a távolság nemnegatív, ha az origó a t által meghatározott félsíkban helyezkedik el, mint K , különben pedig $h(K, u)$ nempozitív.*

1.2. ábra.

Bizonyítás. Korábban láttuk, hogy a t egyenes egyenlete

$$\langle x, u \rangle = h(K, u) = \langle k_0, u \rangle.$$

A skalárszorzat tulajdonságai alapján

$$\langle k_0, u \rangle = |k_0| |u| \cos \varphi = |k_0| \cos \varphi,$$

ahol φ a k_0 és az u által bezárt szög. Amennyiben az origó ugyanabban a félsíkban helyezkedik el, mint K , akkor az 1.2. ábra alapján világos, hogy $|k_0| \cos \varphi = d$, így $h(K, u)$ az origó és a t támaszegyenes d távolsága. Ha az

origó és a K különböző félsíkban vannak, akkor $h(K, u) = -d$ (hiszen $\cos \varphi$ negatív). $\square$

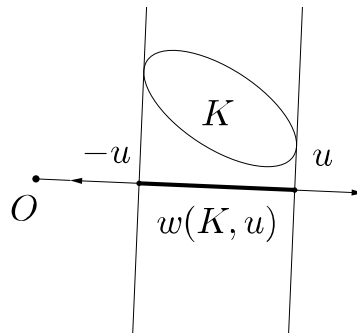
Tekintsük K -nak az u -hoz és a $(-u)$ -hoz tartozó támaszegyeneseit! Ezek párhuzamosak, valamint K része az általuk közrefogott sávnak. Ez bármely irányú u és $(-u)$ vektorokra teljesül, vagyis tetszőleges nemüres, kompakt halmaz belefoglalható adott egyenessel párhuzamos támaszegyenesek közötti sávba. E sáv szélessége a K alakzatnak az u -ra merőleges irányú szélessége is egyben.

1.7. Definíció. *Legyen K nemüres, kompakt alakzat a síkon. Ekkor K szélességfüggvényét a következőképp értelmezzük:*

$$w(K, u) := h(K, u) + h(K, -u) \quad (u \in \mathbb{R}^2, |u| = 1),$$

ahol $h(K, u)$ az 1.3. definícióban meghatározott támaszfüggvény.

Megjegyzés. A szélességfüggvény szemléletesen az u és $(-u)$ által meghatározott támaszegyenesek távolsága (1.3. ábra), hiszen az 1.6. lemma szerint $h(K, u)$ a támaszegyenes origótól való előjeles távolsága.

1.3. ábra.

1.8. Állítás. *A szélességfüggvény folytonos.*

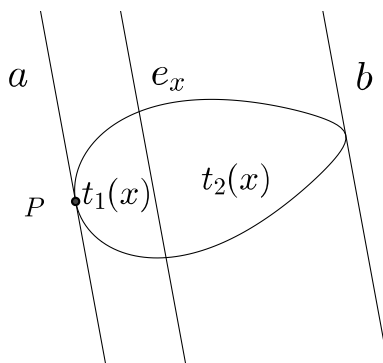
Bizonyítás. A szélességfüggvény folytonos függvények összege. $\square$

1.2. Területfelezés

A következő állítások olyan egyenesek létezéséről szólnak, melyek felezik egy kompakt, konvex alakzat területét. A konvexitás feltevése nem szükséges, ez egyrészt biztosítja az alakzat területének (Jordan-mértékének) és kerületének létezését (erről bővebben lásd az [5] könyvet), másrészt kényelmi szempontokat szolgál a bizonyítások leírásában. Ebben a szakaszban az [1] és a [4] cikkeket használtuk.

1.9. Állítás. *Tetszőleges nem nulla v vektorra merőlegesen létezik olyan egyenes, amely adott kompakt, konvex síkbeli alakzatot két egyenlő területű részre oszt. Amennyiben az alakzatnak van belső pontja, pontosan egy ilyen egyenes létezik.*

1.4. ábra.

Bizonyítás. Ha a konvex alakzatnak nincs belső pontja, akkor területe 0, vagyis tetszőlegesen megadható v -re merőleges területfelező egyenes. Tegyük fel, hogy az alakzatnak van belső pontja, és tekintsük az 1.4. ábrát! Ezen a és b a v -re merőleges támaszegyenesek, P az alakzat és az a egyenes egy közös pontja. Jelölje P és b távolságát d , és definiáljuk a $t_1 : [0, d] \rightarrow \mathbb{R}$ és a $t_2 : [0, d] \rightarrow \mathbb{R}$ függvényeket a következőképpen! Ha minden $x \in [0, d]$ esetén e_x jelöli az a és b által meghatározott sávban az a -tól x távolságra lévő a -val párhuzamos egyenest, akkor $x \in [0, d]$ esetén $t_1(x)$ legyen az alakzat a és e_x közötti, $t_2(x)$ pedig az e_x és b közötti szeletének területe.

Megmutatjuk, hogy a t_1 és t_2 függvények folytonosak (elég belátni, hogy t_1 folytonos, hiszen ebből következik t_2 folytonossága is). A t_1 függvény folytonos az x_0 pontban, ha minden $\varepsilon > 0$ -hoz létezik $\delta > 0$, hogy ha $x \in B(x_0, \delta)$, akkor $t_1(x) \in B(t_1(x_0), \varepsilon)$, vagyis ha $|x - x_0| < \delta$, akkor $|t_1(x) - t_1(x_0)| < \varepsilon$. A korlátosság alapján létezik olyan R , hogy az alakzat része egy R sugarú körlapnak. Emiatt bármely $x, x_0 \in [0, d]$ esetén a $t_1(x)$ és $t_1(x_0)$ területek legfeljebb egy olyan téglalap területével térhetnek el egymástól, amelyek oldalai $2R$ és $|x - x_0|$ hosszúságúak. Pontosabban,

$$|t_1(x) - t_1(x_0)| < 2R |x - x_0| < 2R\delta < \varepsilon,$$

ha $\delta < \frac{\varepsilon}{2R}$, vagyis t_1 (és t_2) valóban folytonos.

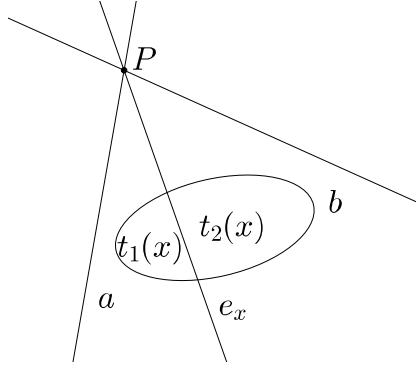
Legyen $x \in [0, d]$ esetén $T(x) = t_1(x) - t_2(x)$. Ekkor T folytonos, hiszen folytonos függvények különbsége. Mivel $T(0) < 0$, $T(d) > 0$, ezért alkalmazva a Bolzano-tételt azt kapjuk, hogy létezik $x' \in (0, d)$, hogy $T(x') = 0$, vagyis $t_1(x') = t_2(x')$, tehát $e_{x'}$ felezi az alakzat területét.

Már csak az egyértelműséget kell belátnunk. Indirekt bizonyítunk. Tegyük fel, hogy létezik két, az alakzat területét felező, v -re merőleges egyenes. Ekkor az alakzatnak a két egyenes közé eső szelete 0 területű. Ha lenne az alakzat ezen részének három nem kollineáris pontja, akkor a konvexitás miatt ez a terület nem lehetne 0. A két egyenes által közrefogott rész tehát egy szakasz. Azonban szintén a konvexitás miatt ez azt jelenti, hogy az alakzat szüségképpen egy szakasz, amelynek viszont nincs belső pontja. $\square$

Megjegyzés. A bizonyításban nem szükséges, hogy a és b támaszegyenesek legyenek, elég, ha az alakzat a két egyenes közötti sávban helyezkedik el.

1.10. Állítás. *Tetszőleges kompakt, konvex síkbeli alakzat esetén bármely az alakzaton, kívüli ponton keresztül létezik olyan egyenes, amely felezi az alakzat területét.*

Bizonyítás. Tekintsük az 1.5. ábrát! Ezen a és b az alakzatot közrefogó egyenesek. A bizonyítás az 1.9. állításéhoz hasonlóan történik, annyi módosítással, hogy az a és e_x egyenesek szögének függvényében vizsgálandó az alakzat két szeletének területe. $\square$

1.5. ábra.

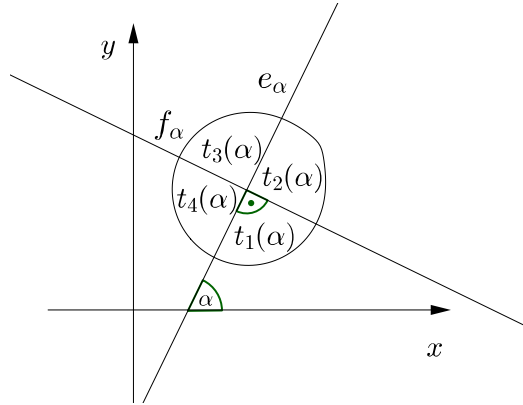
1.11. Állítás. Minden kompakt, konvex síkbeli alakzathoz létezik két egymásra merőleges egyenes, amelyek az alakzatot négy egyenlő területű részre osztják.

Bizonyítás. Ha az alakzat területe 0, tetszőlegesen megadható ilyen egyenes-pár. Különben minden $\alpha \in [0, \pi]$ esetén legyenek e_α és f_α egymásra merőleges, az alakzat területét felező egyenesek, ahol az e_α és az x tengely által bezárt szög α . Ilyen egyenesek az 1.9. állítás szerint bármely α esetén egyértelműen léteznek. Ekkor minden α esetén $t_1(\alpha)$, $t_2(\alpha)$, $t_3(\alpha)$ és $t_4(\alpha)$ legyen az alakzat e_α és f_α által létrehozott négy szeletének területe egy rögzített sorrendben (1.6. ábra)! Mivel a $t_1(\alpha) + t_2(\alpha)$ terület és a $t_2(\alpha) + t_3(\alpha)$ terület is az alakzat területének fele, ezért $t_1(\alpha) = t_3(\alpha)$, és hasonlóan $t_2(\alpha) = t_4(\alpha)$. Vagyis ha találunk olyan α' -t, amelyre $t_1(\alpha') = t_2(\alpha')$, akkor az állítást beláttuk.

Megmutatjuk, hogy t_1 (és t_2) folytonos függvény. Legyen $\alpha_0 \in [0, \pi]$ és $\varepsilon > 0$ adott. A korlátosság feltétele miatt létezik R , hogy az alakzat része tetszőleges pontja körüli R sugarú körlapnak. Ezért α_0 -t megnövelve δ -val, a t_1 terület változása kisebb, mint négy R sugarú δ szögű körcikknek területe, azaz $4R^2\pi\frac{\delta}{2\pi}$, tehát

$$|t_1(\alpha) - t_1(\alpha_0)| < 4R^2\pi\frac{|\alpha - \alpha_0|}{2\pi} < 4R^2\pi\frac{2\delta}{2\pi} = 2R^2\delta < \varepsilon,$$

ha $\delta < \frac{\varepsilon}{2R^2}$. Legyen minden $\alpha \in [0, \pi]$ esetén $T(\alpha) = t_1(\alpha) - t_2(\alpha)$. A T folytonos a $[0, \pi]$ intervallumon, hiszen folytonos függvények különbsége. Feltehető, hogy $t_1(0) < t_2(0)$, vagyis $T(0) < 0$. Ekkor $t_1(\frac{\pi}{2}) = t_2(0)$, illetve $t_2(\frac{\pi}{2}) = t_3(0) (= t_1(0))$ miatt $t_1(\frac{\pi}{2}) > t_2(\frac{\pi}{2})$, azaz $T(\frac{\pi}{2}) > 0$. Mivel T folytonos, ezért a Bolzano-tételt

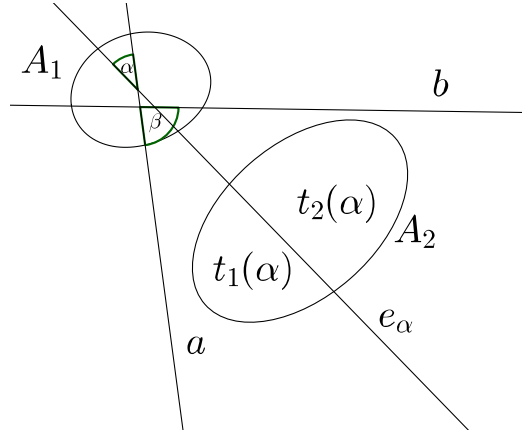
1.6. ábra.

alkalmazva kapjuk, hogy létezik $\alpha' \in [0, \frac{\pi}{2}]$, hogy $T(\alpha') = 0$, vagyis $t_1(\alpha') = t_2(\alpha')$. $\square$

A következő állítást a kétdimenziós sonkásszendvics-tételnek is szokás nevezni, mivel a tétel szemléletesen azt fejezi ki, hogy egy (konvex sonkából és konvex kenyérből álló, síkbeli) sonkás szendvicset igazságosan el tudunk felezni egy egyenes vágással.

1.12. Állítás. *Létezik olyan egyenes, amely egyszerre felezi két kompakt, konvex síkbeli alakzat területét.*

Bizonyítás. Ha mindkét alakzat 0 területű, akkor nyilvánvaló az állítás. Ha pedig az alakzatok közül csak az egyik 0 területű, akkor bármely, a nem 0 területű alakzat területét felező egyenes megfelelő. Különböztetjük az 1.7. ábrát! Jelölje a két alakzatot A_1 és A_2 , és legyenek a és b olyan egyenesek, amelyek két egyenlő területű részre osztják az A_1 alakzatot, és az A_2 alakzatot közrefogják (ilyenek az 1.9. állítás és az alakzatok korlátossága miatt vannak). Jelölje az a és b által bezárt szöget β . Minden $\alpha \in [0, \beta]$ esetén e_α legyen olyan egyenes, amely felezi az A_1 területét, és a -val bezárt szöge α . Ekkor minden $\alpha \in [0, \beta]$ -ra legyen $t_1(\alpha)$ az A_2 alakzat a és e_α közötti szeletének, $t_2(\alpha)$ az A_2 alakzat e_α és b közötti szeletének területe. Belátjuk, hogy t_1 (és t_2) folytonos a $[0, \beta]$ intervallumon. Legyen $\alpha_0 \in [0, \beta]$ és $\varepsilon > 0$ adott. Mivel A_1 és A_2 is korlátos, létezik R , hogy A_2 része A_1 tetszőleges pontja körüli R sugarú

1.7. ábra.

körlapnak. Emiatt

$$|t_1(\alpha) - t_1(\alpha_0)| < R^2 \pi \frac{|\alpha - \alpha_0|}{2\pi} < R^2 \pi \frac{\delta}{2\pi} = \frac{R^2 \delta}{2} < \varepsilon,$$

ha $\delta < \frac{2\varepsilon}{R^2}$.

Minden $\alpha \in [0, \beta]$ esetén legyen $T(\alpha) = t_1(\alpha) - t_2(\alpha)$. Ekkor T folytonos, hiszen folytonos függvények különbsége. Mivel $t_1(0) < t_2(0)$ és $t_1(\beta) > t_2(\beta)$, ezért $T(0) < 0$ és $T(\beta) > 0$. Így a Bolzano-tétel miatt van olyan α' , amelyre $T(\alpha') = 0$, vagyis az $e_{\alpha'}$ egyenes felezi A_2 területét is. $\square$

1.13. Állítás. *Bármely kompakt, konvex síkbeli alakzathoz megadható olyan egyenes, amely egyszerre felezi az alakzat területét és kerületét is.*

Bizonyítás. A bizonyítás fő gondolata az 1.12. állításéhoz hasonló: olyan egyeneseket forgatunk, amelyek felezik az alakzat kerületét. $\square$

1.14. Állítás. *(Az 1.9. állítás háromdimenziós változata.) Tetszőleges nem-nulla v vektorra merőlegesen létezik olyan sík, amely felezi adott kompakt, konvex térbeli alakzat térfogatát.*

Bizonyítás. Az állítás 0 térfogatú alakzat esetén nyilvánvalóan igaz. Különböben legyenek A és B olyan v -re merőleges síkok, melyek közrefogják az alakzatot. Jelölje A és B távolságát d . Definiáljuk a $V_1: [0, d] \rightarrow \mathbb{R}$ és a $V_2: [0, d] \rightarrow \mathbb{R}$ függvényeket a következőképpen! Minden $x \in [0, d]$ -re S_x jelölje azt a síkot, amely A és B között van, ezekkel párhuzamos, és A -tól való távolsága x .

Ekkor $x \in [0, d]$ esetén $V_1(x)$ legyen az alakzat A és S_x közötti, $V_2(x)$ pedig az S_x és B közötti szeletének térfogata.

Megmutatjuk, hogy V_1 (és V_2) folytonosak. Legyen $x_0 \in [0, d]$ és $\varepsilon > 0$ adott. A korlátosság miatt létezik olyan R , hogy az alakzat része egy R sugarú gömbnek. Tehát bármely adott $x_0 \in [0, d]$ esetén a $V_1(x)$ és $V_1(x_0)$ térfogatok eltérése legfeljebb akkora, mint egy olyan téglatest térfogata, amelynek élei $2R$, $2R$ és $|x - x_0|$ hosszúságúak. Pontosabban

$$|V_1(x) - V_1(x_0)| < 2R \cdot 2R \cdot |x - x_0| < 4R^2 \delta < \varepsilon,$$

ha $\delta < \frac{\varepsilon}{4R^2}$, vagyis V_1 (és V_2) valóban folytonos. Legyen $x \in [0, d]$ -re $V(x) = V_1(x) - V_2(x)$. Ekkor V folytonos, hiszen folytonos függvények különbsége. Mivel $V(0) < 0$, $V(d) > 0$, ezért alkalmazva a Bolzano-tételt azt kapjuk, hogy létezik $x' \in (x, d)$, amelyre $V(x') = 0$, vagyis $V_1(x') = V_2(x')$, tehát $S_{x'}$ felezi az alakzat térfogatát. $\square$

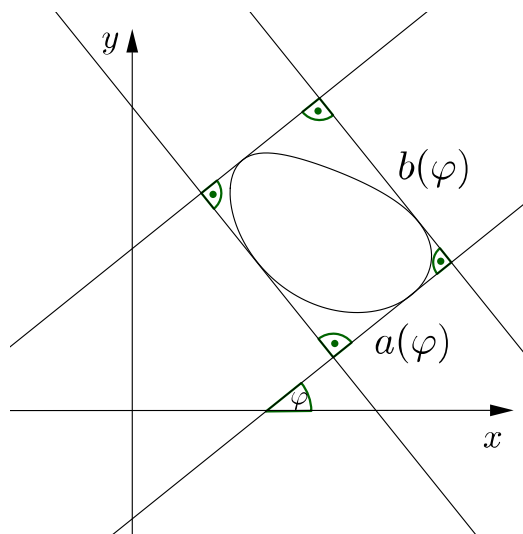
Könnyen látható, hogy az 1.12. állítás is igaz marad három dimenzióban, vagyis létezik olyan sík, amely egyszerre felezi két kompakt, konvex térbeli alakzat térfogatát. Felmerül a kérdés, hogy három alakzat esetén is van-e ilyen sík. Ezzel a kérdéssel a 2. fejezet végén foglalkozunk.

1.3. Állítások a belefoglalásról

Ebben a szakaszban a [2] könyvet használtuk fel. A következő állításokban arról lesz szó, hogy kompakt síkbeli alakzatok belefoglalhatók bizonyos sokszögekbe, azaz van olyan sokszög, amelynek oldalegyenesei az alakzat támaszegyenesei.

1.15. Állítás. *Bármely kompakt síkbeli alakzat belefoglalható egy négyzetbe, vagyis létezik olyan négyzet, amelynek minden oldalegyenese az alakzat támaszegyenese.*

Bizonyítás. Korábban bizonyítottuk, hogy kompakt, konvex síkbeli alakzatnak van két olyan támaszegyenese, amely adott egyenessel párhuzamos. Minden $\varphi \in [0, \pi]$ esetén legyenek a_φ és c_φ olyan támaszegyenesei az alakzatnak,

1.8. ábra.

amelyeknek x tengellyel bezárt szöge φ , b_φ és d_φ pedig legyenek az a_φ -re és c_φ -re merőleges támaszegyenesek (1.8. ábra). Ekkor a_φ , b_φ , c_φ és d_φ meghatároznak egy téglalapot. Jelölje a téglalap oldalainak hosszát minden $\varphi \in [0, \pi]$ esetén $a(\varphi)$ és $b(\varphi)$.

Mivel a és b valójában az 1.7. definícióban bevezetett szélességfüggvénynek felel meg (a normálvektor helyett annak szögét tekintve változóknak), így a szélességfüggvény folytonossága miatt a és b is folytonos függvények.

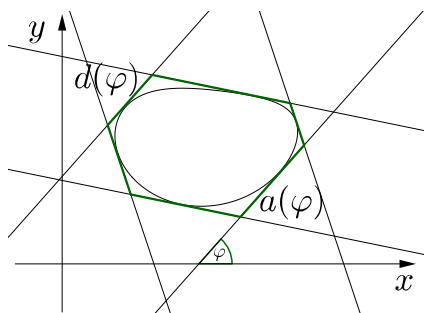
Legyen $\varphi \in [0, \pi]$ esetén $H(\varphi) = a(\varphi) - b(\varphi)$. Ekkor H folytonos függvény, hiszen folytonos függvények különbsége. Feltehetjük, hogy $a(0) < b(0)$, vagyis $H(0) < 0$. Mivel $a(\frac{\pi}{2}) = b(0)$ és $b(\frac{\pi}{2}) = a(0)$, ezért $a(\frac{\pi}{2}) < b(\frac{\pi}{2})$, vagyis $H(\frac{\pi}{2}) > 0$. A Bolzano-tétel miatt tehát lesz olyan φ' , hogy $H(\varphi') = 0$, azaz $a(\varphi') = b(\varphi')$. $\square$

Megjegyzés. Ha az 1.15. állításban az alakzat nem konvex, akkor a konvex burkát belefoglalhatjuk egy négyzetbe. Mivel kompakt alakzat konvex burka a támaszegyenesei által meghatározott zárt félsíkok közös része, ezért a konvex burok minden támaszegyenesese az eredeti alakzatnak is támaszegyenesese. Vagyis a konvex burok körülírt négyzete az eredeti alakzatnak is körülírt négyzete, tehát az állítás nem konvex alakzatokra is érvényes.

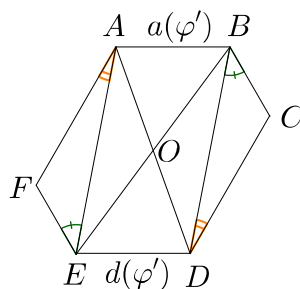
1.16. Állítás. *Bármely kompakt síkbeli alakzat belefoglalható olyan egyenlő szögű hatszögbe, melynek szemközti oldalai megegyező hosszúságúak.*

Bizonyítás. Ismét felhasználjuk, hogy kompakt síkbeli alakzatnak van két, egy adott egyenessel párhuzamos támaszegyenes. Minden $\varphi \in [0, \pi]$ esetén legyenek a_φ és d_φ olyan támaszegyenesei az alakzatnak, amelyeknek x tengellyel bezárt szöge φ , $b_\varphi, c_\varphi, e_\varphi$ és f_φ pedig legyenek olyan támaszegyenesek, melyeknek az a_φ -vel és c_φ -vel bezárt szöge $\frac{2}{3}\pi$ (1.9. ábra). Ekkor az $a_\varphi, b_\varphi, c_\varphi, d_\varphi, e_\varphi$ és f_φ egyenesek meghatároznak egy egyenlő szögű hatszöget. Jelölje $a(\varphi)$ a hatszög a_φ -n levő, $d(\varphi)$ a hatszög d_φ -n levő oldalának hosszát.

Legyen $\varphi \in [0, \pi]$ esetén $H(\varphi) = a(\varphi) - d(\varphi)$. Az a és d függvények folytonossága szemléletesen világos és a szélességfüggvény folytonosságának felhasználásával nem nehéz igazolni, de a bizonyítás inkább technikai jellegű, ezért mellőzzük. Fogadjuk tehát el, hogy H folytonos függvény. Tegyük fel, hogy $a(0) < d(0)$, azaz $H(0) < 0$. Tekintsük a $\varphi = \pi$ szöghöz tartozó hatszög oldalait! Mivel $a(\pi) = d(0)$ és $d(\pi) = a(0)$, ezért $a(\pi) < d(\pi)$, vagyis $H(\pi) > 0$. A Bolzano-tétel miatt tehát lesz olyan φ' , hogy $H(\varphi') = 0$, vagyis $a(\varphi') = d(\varphi')$.

1.9. ábra.

1.10. ábra.

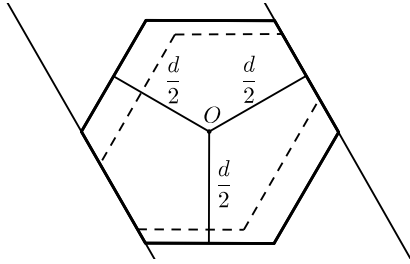
Legyen $a(\varphi')$ a hatszög AB , és $d(\varphi')$ a DE oldala! Ekkor az $ABDE$ négyszög paralelogramma, így $AE = BD$. Ebből következik, hogy a BCD és EFA háromszögek egybevágók, mivel az 1.10. ábrán jelölt szögek váltószögek, ezért egyenlők. A hatszög tehát szimmetrikus a paralelogramma O középpontjára, vagyis szemközti oldalai egyenlők. $\square$

1.17. Tétel (Pál Gyula). *Bármely d átmérőjű kompakt síkbeli alakzat lefedhető egy olyan szabályos hatszöggel, melynek oldalhossza $\frac{d}{\sqrt{3}}$.*

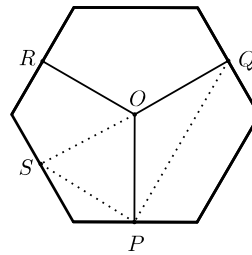
Bizonyítás. Az 1.16. állítás szerint az alakzat belefoglalható egy egyenlő szögű hatszögbe, melynek szemközti oldalai egyenlő hosszúak. Mivel az alakzat d

átmérőjű, a hatszög szemközti oldalainak távolsága nem lehet nagyobb, mint d . Ha a hatszög nem szabályos, akkor a szemközti oldalait széthúzzhatjuk úgy, hogy az összes oldal az 1.16. állításban említett O középponttól $\frac{d}{2}$ távolságra legyen (1.11. ábra). Így a hatszög szabályos, oldalhossza pedig éppen $\frac{d}{\sqrt{3}}$. $\square$

1.11. ábra.

1.12. ábra.

1.18. Tétel (Borsuk). *Bármely d átmérőjű kompakt síkbeli alakzat felbontható három d -nél kisebb átmérőjű részre.*

Bizonyítás. Pál Gyula tétele szerint az alakzat lefedhető egy $\frac{d}{\sqrt{3}}$ oldalhosszú szabályos hatszöggel. Ekkor az 1.12. ábrán látható felbontást alkalmazva az alakzat három, d -nél kisebb átmérőjű részre oszlik. Ennek igazolására elég megjegyezni, hogy a PQS háromszög derékszögű, így $PQ < QS = d$. $\square$

1.4. Grafikonok vízszintes húrjai

Ebben a szakaszban a [6] könyvet használtuk fel. Itt olyan problémákról lesz szó, amelyeket középiskolások számára az átlagsebesség – ez alatt az átlagos sebességnagyságot értjük – segítségével fogalmazhatunk meg.

Tegyük fel, hogy „differenciálható módon” utazunk a időponttól b időpontig, vagyis ha $s(t)$ a t időpontig megtett út, akkor bármely $t \in [a, b]$ -re létezik $s'(t)$. Legyen az átlagsebességünk 50 km/h, azaz $\frac{s(b)-s(a)}{b-a} = 50$. Ekkor a Lagrange-közéértéktétel alapján tudjuk, hogy van olyan $c \in (a, b)$, amelyre $s'(c) = 50$, vagyis van olyan időpillanat, amikor a pillanatnyi sebesség megegyezik az átlagsebességgel. Grafikonon szemléltetve ez azt jelenti, hogy az

$s(t)$ függvénynek az (a, b) -n van olyan pontja, amelyben a grafikon érintője párhuzamos a grafikon kezdő- és végpontja által meghatározott szakasszal.

Hasonlóan felmerül a kérdés, hogy van-e az út során olyan intervallum, amelyen az átlagsebesség szintén 50 km/h. Ez a kérdés geometriailag azzal egyenértékű, hogy van-e olyan húrja a függvény grafikonjának, amely párhuzamos a grafikon kezdő- és végpontját összekötő szakasszal.

Az előbbiekkal hozható kapcsolatba a következő állítás:

1.19. Állítás. *Legyen $f: [a, b] \rightarrow \mathbb{R}$ folytonos függvény, amelyre $f(a) = f(b)$. Ha n tetszőleges pozitív egész, akkor a függvény grafikonjának van az x -tengellyel párhuzamos, $\frac{b-a}{n}$ hosszú húrja.*

Bizonyítás. Vezessük be a $p = b - a$ jelölést, és legyen $g(x) = f(x) - f(x + \frac{p}{n})$! A bizonyítandó állítást így a következőképpen fogalmazhatjuk át: létezik $x_0 \in [a, b - \frac{p}{n}]$, hogy $g(x_0) = 0$. Ekkor

$$\begin{aligned} \sum_{i=0}^{n-1} g\left(a + \frac{ip}{n}\right) &= \sum_{i=0}^{n-1} \left[f\left(a + \frac{ip}{n}\right) - f\left(a + \frac{(i+1)p}{n}\right) \right] = \\ &= f(a) - f\left(a + \frac{p}{n}\right) + f\left(a + \frac{p}{n}\right) - f\left(a + \frac{2p}{n}\right) + \\ &\quad + \dots + f\left(a + \frac{(n-1)p}{n}\right) - f\left(a + \frac{np}{n}\right). \end{aligned}$$

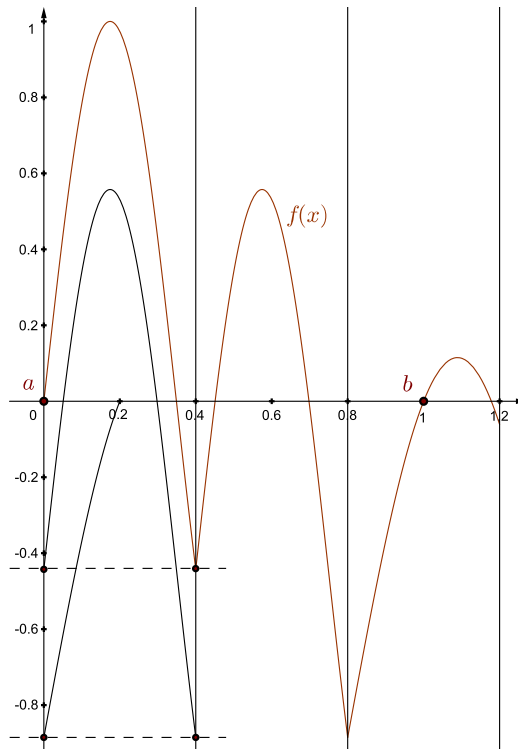
Ez egy teleszkopikus összeg, vagyis

$$\sum_{i=0}^{n-1} g\left(a + \frac{ip}{n}\right) = f(a) - f\left(a + \frac{np}{n}\right) = f(a) - f(b) = 0.$$

Így azt kaptuk, hogy vagy minden i -re $g(a + \frac{ip}{n}) = 0$, vagy létezik i_0 , hogy $g(a + \frac{i_0 p}{n}) < 0$, és létezik i_1 , hogy $g(a + \frac{i_1 p}{n}) > 0$. Előbbi esetben az állítás bizonyított, utóbbi esetben pedig alkalmazva a Bolzano-tételt kapjuk, hogy létezik $x_0 \in [a + \frac{i_0 p}{n}, a + \frac{i_1 p}{n}]$, melyre $g(x_0) = 0$. $\square$

1.20. Állítás. *Ha n nem pozitív egész, akkor az 1.19. állítás általában nem igaz: bármely n esetén létezik $f: [a, b] \rightarrow \mathbb{R}$ folytonos függvény, amelyre $f(a) = f(b)$, de a függvény grafikonjának nincs az x tengellyel párhuzamos, $\frac{b-a}{n}$ hosszú húrja.*

Bizonyítás. Jelölje $(b-a)$ -t ismét $p!$ Legyen k az a legkisebb pozitív egész, amelyre $\frac{kp}{n} > b$, de $\frac{(k-1)p}{n} < b$. Jelöljük be ekkor az x tengelyen az $\frac{ip}{n}$ ($i=1, \dots, k$) osztópontokat. Az osztópontokban emeljünk az x tengelyre merőleges egyeneseket, ezekkel osszuk $\frac{p}{n}$ szélességű sávokra a síknak a grafikont tartalmazó részét! Toljuk ezután egymásra a sávokat! A grafikonnak akkor van $\frac{p}{n}$ hosszú, x tengellyel párhuzamos húrja, ha két szomszédos grafikondarab összetolva metszi egymást. Az összetolt helyzetben viszont tudunk olyan görbéket rajzolni, amelyekre ez nem következik be. Erre mutat konstrukciót az $n = \frac{5}{2}$, $a = 0$, $b = 1$ esetben az 1.13. ábra. $\square$

1.13. ábra.

Példa. Paul Lévy francia matematikus adott általános ellenpéldát ($a = 0$, $b = 1$ esetben). Ha $f(x) = x \sin^2(n\pi) - \sin^2(n\pi x)$, akkor $f(0) = 0$, $f(1) = 0$,

viszont

$$\begin{aligned} f\left(x + \frac{1}{n}\right) - f(x) &= \left(x + \frac{1}{n}\right) \sin^2(n\pi) - \sin^2\left[n\pi\left(x + \frac{1}{n}\right)\right] - \\ &\quad - x \sin^2(n\pi) + \sin^2(n\pi x) = \frac{1}{n} \sin^2(n\pi), \end{aligned}$$

ami független x -től, és nem 0, ha $n \notin \mathbb{Z}$. Tehát 1 hosszú húrja van, $\frac{1}{n}$ hosszú (x tengellyel párhuzamos) húrja viszont $n \notin \mathbb{N}$ esetén nincs a függvény grafikonjának.

Megjegyzés.

- (1) Az 1.19. állítás általánosabban is igaz. Az AB szakasz két végpontját kössük össze egy folytonos görbével. Ha n pozitív egész, a görbének van olyan húrja, amely párhuzamos AB -vel, és hossza $\frac{|AB|}{n}$. Ennek bizonyítása azonban nem egyszerű.
- (2) Az 1.20. állítást is általánosíthatjuk: bármely nem pozitív egész n -et adunk meg, létezik olyan folytonos görbe, melynek két végpontja A és B , mégisincs olyan húrja, amely párhuzamos AB -vel, és hossza $\frac{|AB|}{n}$. Ennek bizonyítása az előző bizonyításhoz hasonlóan történik.

2. fejezet

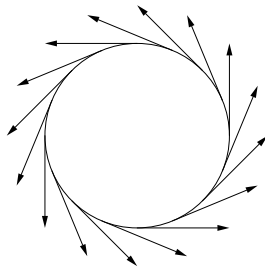
Vektormezők

Ebben a fejezetben a [7] cikket használtuk fel. Itt folytonos leképezéseket vizsgálunk, melyekkel olyan kérdésekre kapunk választ, mint hogy lehetséges-e megfésülni a sündisznót, vagy el tudjuk-e igazságosan felezni a háromdimenziós sonkásszendvicset. Hogy ezekre a kérdésekre választ tudjunk adni, először vezessük be a szükséges fogalmakat!

2.1. Alapfogalmak

2.1. Definíció. Legyen $A \subset \mathbb{R}^n$. Az A -n értelmezett vektormezőnek nevezünk egy $A \rightarrow \mathbb{R}^n$ folytonos függvényt.

Példa. Vektormező például az $S^1 = \{x \in \mathbb{R}^2 : |x| = 1\}$ körvonalon a $v: S^1 \rightarrow \mathbb{R}^2$ egységnyi hosszú érintővektorokból álló mező (2.1. ábra).

2.1. ábra.

Tekintsük az S^1 körvonal minden pontjában az érintővektorok x tengellyel bezárt szögét (itt 0 és 2π közötti szöget értünk rajta)! Legyen a kiindulási pont az, ahol a vektor 0 szöget zár be az x tengellyel. Ha pozitív körüljárás szerint végigmegyünk a körvonalon, akkor a szög folytonosan nő, azonban mikor visszaérünk a kiindulási pontba, értéke 2π lesz, vagyis az x tengellyel bezárt szög változása nem folytonos. Hasonló történhet más, S^1 -en értelmezett sehol sem 0 vektormező esetén. Ez motiválja a következő definíciót.

2.2. Definíció. Legyen $v: S^1 \rightarrow \mathbb{R}^2 \setminus \{0\}$ vektormező. Válasszunk tetszőlegesen $x_1, x_2, \dots, x_n$ pontokat az S^1 -en olyan sűrűn, hogy minden i -re az x_i és az x_{i+1} által meghatározott (rövidebb) ív bármely két pontjához rendelt vektorok szöge legyen kisebb, mint $\frac{\pi}{2}$. Ekkor a vektormező körülfordulási száma

$$k_v = \frac{\sum_{i=1}^n (v(x_i), v(x_{i+1})) \triangleleft}{2\pi}.$$

(Itt $x_{n+1} = x_1$, és $(v(x_i), v(x_{i+1})) \triangleleft$ irányított szöget jelent.)

Megjegyzés. A körülfordulási számot tetszőleges sugarú körre értelmezhetjük.

2.3. Lemma. A körülfordulási szám nem függ az x_i pontok számától és helyzetétől (feltéve, hogy a pontok a 2.2. definícióbeli kívánalmaknak megfelelnek).

Bizonyítás. Először azt fogjuk igazolni, hogy a körív egy felosztásához hozzávéve egy x pontot, a körülfordulási szám nem változik.

Tegyük fel, hogy x az x_i és x_{i+1} pontok által meghatározott (rövidebb) ívre esik. Ekkor látható, hogy

$$(v(x_i), v(x_{i+1})) \triangleleft = (v(x_i), v(x)) \triangleleft + (v(x), v(x_{i+1})) \triangleleft,$$

vagyis a körülfordulási szám nem változik.

Most megmutatjuk, hogy ha S és S' a kör két felosztása, akkor a hozzájuk tartozó körülfordulási számok megegyeznek.

Tekintsük az S felosztást, majd vegyük hozzá egyesével az S' pontjait! Ez az eljárás az előzőek miatt nem változtat a körülfordulási számon. Jelöljük az eljárás végére kapott felosztást $S \cap S'$ -vel. Ekkor az S -hez és az $S \cap S'$ -höz tartozó körülfordulási szám megegyezik. Hasonlóan kapjuk, hogy az S' -höz

tartozó körülfordulási szám is megegyezik az $S \cap S'$ -höz tartozó körülfordulási számmal. Az S és S' által meghatározott körülfordulási szám tehát ugyanaz, vagyis a körülfordulási szám valóban nem függ a pontok számától és helyzetétől. $\square$

2.4. Lemma. *A körülfordulási szám egész.*

Bizonyítás. Tekintsük egy adott $k < n$ -re a

$$\sum_{i=1}^k (v(x_i), v(x_{i+1})) \triangleleft$$

összeget! Ez éppen a $(v(x_1), v(x_{k+1})) \triangleleft + 2l\pi$ szöget adja meg, ahol l valamilyen egész szám. Ezt k -ra vonatkozó indukcióval mutatjuk meg. Ha $k = 1$, akkor igaz az állítás. Megmutatjuk, hogy ha k -ra teljesül, akkor $k + 1$ -re is. Világos módon

$$\begin{aligned} \sum_{i=1}^{k+1} (v(x_i), v(x_{i+1})) \triangleleft &= \sum_{i=1}^k (v(x_i), v(x_{i+1})) \triangleleft + (v(x_{k+1}), v(x_{k+2})) \triangleleft = \\ &= (v(x_1), v(x_{k+1})) \triangleleft + 2l\pi + (v(x_{k+1}), v(x_{k+2})) \triangleleft. \end{aligned}$$

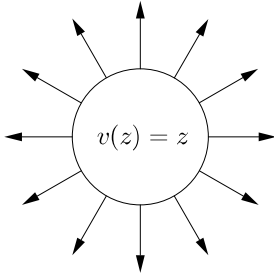
Ha most a $v(x_k)$ és $v(x_{k+1})$ vektorok közrefogják a $v(x_1)$ vektort, akkor az iménti összeg $(v(x_1), v(x_{k+1})) \triangleleft + 2m\pi$, ahol $m = l + 1$ vagy $m = l - 1$ a $(v(x_1), v(x_{k+1})) \triangleleft$ szög előjelétől függően. Ha a $v(x_k)$ és $v(x_{k+1})$ vektorok nem fogják közre $v(x_1)$ -et, akkor az előbbi összeg $(v(x_1), v(x_{k+1})) \triangleleft + 2l\pi$.

Ebből azt kaptuk, hogy a $\sum_{i=1}^n (v(x_i), v(x_{i+1})) \triangleleft$ összeg 2π többszöröse, tehát a körülfordulási szám valóban egész. $\square$

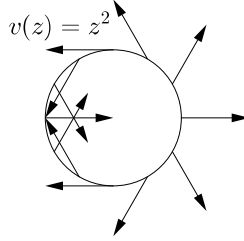
Példa. Képzeldük az S^1 kört a komplex számsík egységkörének! Ekkor a $v(z) = z^n$ vektormező körülfordulási száma n , hiszen $\arg(z^n) = n \cdot \arg(z)$ (2.2., 2.3. és 2.4. ábrák).

2.5. Állítás. *Legyenek a $v_0, v_1 : S^1 \rightarrow \mathbb{R}^2 \setminus \{0\}$ vektormezők olyanok, hogy minden $x \in S^1$ -re a $v_0(x)$ és a $v_1(x)$ vektorok által bezárt szög legfeljebb $\frac{\pi}{2}$! Ekkor a két vektormező körülfordulási száma megegyezik, vagyis $k_{v_0} = k_{v_1}$.*

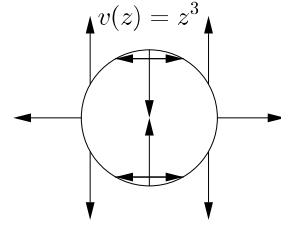
Bizonyítás. Legyen $t \in [0, 1]$, és $v_t = tv_1 + (1 - t)v_0$! Ekkor v_t egy sehol sem 0 vektormező. Belátjuk, hogy v_t körülfordulási száma, k_{v_t} , t -nek folytonos függvénye.

2.2. ábra.

2.3. ábra.

2.4. ábra.

A 2.3. lemma szerint a körülfordulási szám nem függ a köríven választott pontok számától és helyzetétől (feltéve, hogy elég sűrűn vannak választva). Tekintsünk egy adott n pontú felosztást! Megmutatjuk, hogy minden $\varepsilon > 0$ -hoz létezik δ , hogy egy adott t_0 -ra, ha $|t - t_0| < \delta$, akkor a felosztás tetszőleges x pontjára a $v_{t_0}(x)$ és a $v_t(x)$ vektorok által bezárt szög kisebb, mint $\frac{2\pi\varepsilon}{n}$. Ekkor azt kapjuk, hogy

$$|k_{v_t} - k_{v_{t_0}}| = \frac{|\sum_{i=1}^n (v_t(x_i), v_t(x_{i+1})) \triangleleft - \sum_{i=1}^n (v_{t_0}(x_i), v_{t_0}(x_{i+1})) \triangleleft|}{2\pi}.$$

Ez az összeg kisebb, mint $\frac{1}{2\pi} \cdot n \frac{2\pi\varepsilon}{n} = \varepsilon$, tehát k_{v_t} valóban folytonos függvénye t -nek.

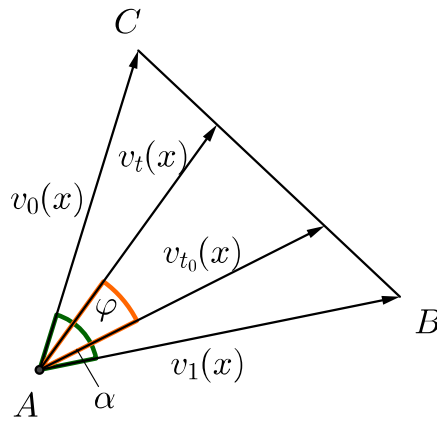
Használjuk a 2.5. ábra jelöléseit! Tekintsük egy adott x pontban a $v_0(x)$ és a $v_1(x)$ által meghatározott ABC háromszöget! Itt a $v_{t_0}(x)$ és $v_t(x)$ vektorok végpontjait összekötő szakasz hossza éppen $|t - t_0| |v_0(x) - v_1(x)|$. Ebből világosan látható, hogy ha δ_x elég kicsi, akkor $|t - t_0| < \delta_x$ esetén φ kisebb, mint $\frac{2\pi\varepsilon}{n}$. Ekkor $\delta = \min_{k=1, \dots, n} (\delta_{x_k})$ esetén $|k_{v_t} - k_{v_{t_0}}| < \varepsilon$.

Ugyanakkor a körülfordulási szám minden t -re egész is, ezért konstans. $\square$

2.6. Állítás. *A $D^2 = \{x \in \mathbb{R}^2 : |x| \leq 1\}$ körlemezen értelmezett sehol sem nulla vektormező a körlemez határán olyan vektormezőt határoz meg, melynek körülfordulási száma 0.*

Bizonyítás. Legyen $k(r)$ ($0 < r \leq 1$) a vektormező origó körüli r sugarú körre való megszorításának körülfordulási száma. A 2.5. állítás miatt tudjuk, hogy ha r -et kevéssel változtatjuk, akkor a körülfordulási szám nem változik. Más

2.5. ábra.

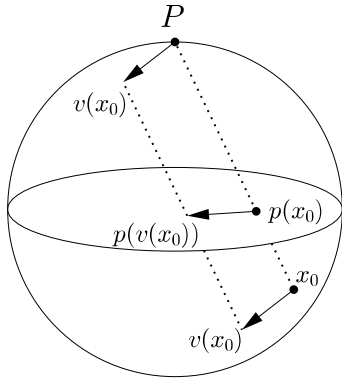
szóval a k függvény lokálisan konstans bármely $r \in [0,1]$ pont körül, így szükségképpen konstans az egész $[0,1]$ -en. Ugyanakkor ha r elég közel van a 0-hoz, akkor a körülfordulási szám 0, hiszen a 0-hoz elég közel a folytonosság miatt a vektormező vektorai a 0-beli értékekhez vannak közel. A körülfordulási szám tehát bármely 0 és 1 közötti r -re 0, vagyis a D^2 körlemez határán is az. $\square$

2.2. Sündisznó-tétel

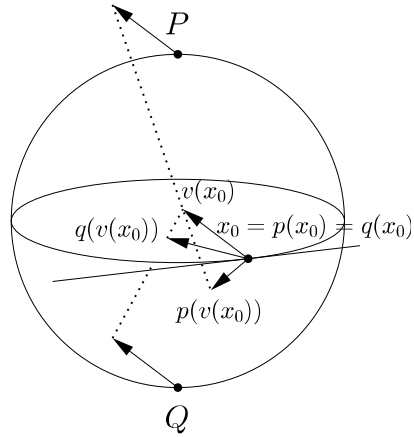
A következőkben a sündisznó megfésülhetőségére keressük a választ: rá lehet-e simítani a sündisznó testére a tüskéit úgy, hogy sehol se legyen forgója, azaz a tüskék folytonosan változzanak. Először is fogalmazzuk meg a problémát a matematika nyelvén! Jelölje az $S^2 = \{x \in \mathbb{R}^3 : |x| = 1\}$ gömbfelület a sündisznó testét, a $v: S^2 \rightarrow \mathbb{R}^3 \setminus \{0\}$ vektormező vektorai pedig a tüskéket. Legyen minden $x \in S^2$ -re a belőle kiinduló $v(x)$ az S^2 gömb x -beli érintősíkjaiban. A sündisznó megfésülhető, ha létezik ilyen vektormező.

2.7. Tétel (Sündisznó-tétel). *Az S^2 gömbfelületen nem létezik sehol sem nulla érintő vektormező, vagyis a sündisznó megfésülhetetlen.*

Bizonyítás. Indirekt bizonyítunk. Tegyük fel, hogy v sehol sem 0 érintő vektormező. Jelölje a $(0,0,1)$ pontot P a 2.6. ábra szerint. Vetítsük a P pontból a gömbfelület azon pontjait, melyekre $z \leq 0$ a következőképpen: az x_0 pont

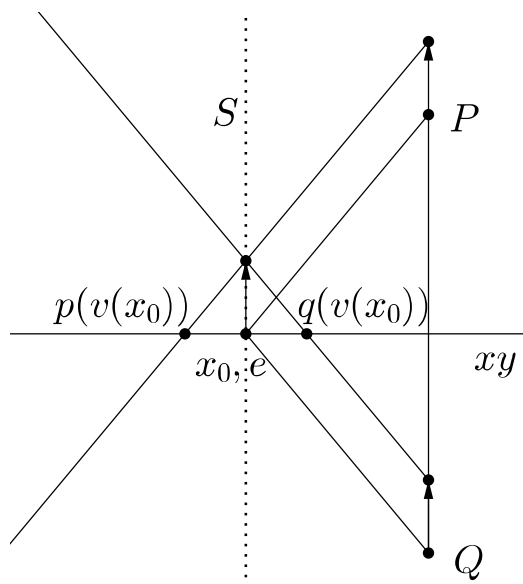
2.6. ábra.

2.7. ábra.

képe a Px_0 szakasz és az xy sík metszéspontja legyen. Legyen ez a vetítés p . Az ilyen pontokhoz rendelt vektorokat pedig a következő módon vetítsük: az $x_0 \in S^2$ pontbeli $v(x_0)$ vektor képe az a $p(v(x_0))$ legyen, amelynek kezdőpontja $p(x_0)$, végpontja pedig a Px_0 félegyenes $v(x_0)$ menti eltoltjának és az xy síknak a metszete. Ekkor $p(x_0)$ nem lehet nullvektor. Jelölje Q a $(0,0,-1)$ pontot a 2.7. ábra szerint. Definiáljunk a p -hez hasonlóan egy q vetítést a Q pontból az olyan S^2 -beli pontokra és az azokból induló vektorokra, melyekre $z \geq 0$. Tekintsük az S^2 és az xy sík metszetét, S^1 -et! Ezen kaptunk két sehol sem nulla vektormezőt, p -t és q -t. Mindkét vektormező körülfordulási száma 0, hiszen kiterjeszthetők a D^2 körlapra, vagyis alkalmazhatjuk a 2.6. állítást. Megmutatjuk, hogy az S^1 alakzat x_0 pontjaiban kapott $p(x_0)$ és $q(x_0)$ vektorok szimmetrikusak a körvonal x_0 -beli e érintőjére. Tekintsük ehhez a 2.8. ábrát, amely a PQx_0 háromszög síkjára való vetületet mutatja. Ekkor a $v(x_0)$ -lal való eltolás függőleges irányú, hiszen $v(x_0)$ érintővektor. Látható, hogy a $p(v(x_0))$ és a $q(v(x_0))$ végpontjainak S -től, a gömb x_0 -beli érintősíkjától való távolsága megegyezik, hiszen a PQx_0 háromszög egyenlő szárú. Ugyanakkor mivel P , Q és x_0 eltoltjai egy síkban vannak, ezért $p(v(x_0))$ és $q(v(x_0))$ szimmetrikusak az e érintőre. Belátható (a 2.5. állítás bizonyításához hasonlóan), hogy ha $v_0, v_1 : S^1 \rightarrow \mathbb{R}^2 \setminus \{0\}$ vektormezők körülfordulási száma 0, és $u : S^1 \rightarrow \mathbb{R}^2 \setminus \{0\}$ vektormezőben $u(x)$ felezi $v_0(x)$ és $v_1(x)$ szögét minden $x \in S^1$ -re, akkor u körülfordulási száma is 0. Így kaptunk egy

érintővektor-mezőt, amelynek körülfordulási száma 0, vagyis ellentmondásra jutottunk.

2.8. ábra.

□

2.8. Következmény. *Mindig létezik a Földön olyan pont, ahol nem fúj a szél, hiszen a szél a Föld minden pontjában definiál egy folytonos érintő vektormezőt, vagyis nem lehet minden pontban nem nulla.*

Érdekeség, hogy ha a sündisznó teste nem gömb, hanem tórusz alakú, akkor már konstruálható sehol sem 0 érintő vektormező.

2.3. A háromdimenziós sonkásszendvics-tétel

Ebben az alfejezetben azt fogjuk bemutatni, hogy egy három testből álló háromdimenziós szendvicset el lehet felezni igazságosan. Ennek bizonyításához azonban szükségünk lesz a következő, Stanisław Marcin Ulam lengyel matematikus által megsejtett, és a szintén lengyel Karol Borsuk által bizonyított tételre.

2.9. Tétel (Borsuk – Ulam). Minden $f: S^2 \rightarrow \mathbb{R}^2$ folytonos függvényre létezik $x \in S^2$, hogy $f(x) = f(-x)$.

A bizonyításhoz szükségünk lesz a körülfordulási szám egy általánosítására.

2.10. Definíció. Legyen $\gamma: [a, b] \rightarrow \mathbb{R}^2$ síkgörbe, $v: [a, b] \rightarrow \mathbb{R}^2 \setminus \{0\}$ nemnulla vektormező. Osszuk fel az $[a, b]$ intervallumot az $a = t_1 < t_2 < \dots < t_n = b$ osztópontokkal úgy, hogy minden i -re a $[t_i, t_{i+1}]$ szakaszon a v vektormező bármely két vektora által bezárt szög kisebb, mint $\frac{\pi}{2}$! Ekkor v vektormező γ menti elfordulásán a következő szöget értjük:

$$I_\gamma(v) = \sum_{i=1}^{n-1} (v(t_i), v(t_{i+1})) \triangleleft.$$

Megjegyzés. Ha γ zárt, akkor $I_\gamma(v)$ a 2.2. definíció szerinti körülfordulási szám 2π -szerese.

Bizonyítás. Indirekt bizonyítunk. Tegyük fel, hogy f olyan függvény, amelyre nincs olyan $x \in S^2$, hogy $f(x) = f(-x)$. Legyen $x \in S^2$ esetén

$$g(x) = \frac{f(x) - f(-x)}{|f(x) - f(-x)|}.$$

Ekkor a $g: S^2 \rightarrow S^1$ függvény olyan, hogy minden $x \in S^2$ esetén $g(-x) = -g(x)$. Nevezzük az ilyen leképezéseket páratlannak. Belátjuk, hogy ilyen g nem létezik.

A g függvényt az S^1 -re megszorítva egy $v: S^1 \rightarrow S^1 \subseteq \mathbb{R}^2 \setminus \{0\}$ vektormezőt kapunk, amely változatlanul páratlan. Megmutatjuk, hogy egy páratlan vektormező körülfordulási száma páratlan. Legyen $\gamma: [0, 1] \rightarrow S^1$, $\gamma(t) = (\cos 2\pi t, \sin 2\pi t)$ a körvonal paraméterezése. Ekkor bármely $t \in [0, \frac{1}{2}]$ -re $\gamma(-t)$ és $\gamma(t + \frac{1}{2})$ megegyeznek (hiszen $\gamma(t)$ és $\gamma(t + \frac{1}{2})$ átellenesek S^1 -en). Mivel v páratlan vektormező a körön, ezért $v(\gamma(t)) = -v(\gamma(t + \frac{1}{2}))$. Legyen I_t a v elfordulása a $\gamma([t, t + \frac{1}{2}])$ félkörön. Ekkor I_t folytonosan függ t -től. Ugyanakkor ez mindig egy $2k\pi + \pi$ alakú szög, ahol $k \in \mathbb{Z}$, hiszen v páratlan. Így I_t konstans, tehát a v vektormező körülfordulási száma S^1 -en

$$\frac{1}{2\pi}(I_0 + I_{\frac{1}{2}}) = \frac{1}{2\pi} \cdot 2I_0 = \frac{1}{\pi} \cdot I_0 = 2k + 1.$$

Másrészt a v vektormező kiterjeszthető a D^2 körlapra, tehát a 2.6. állítás szerint körülfordulási száma 0. Így valóban nem létezik ilyen g , vagyis a kiindulási feltételezéssel ellentmondásra jutottunk, tehát a 2.9. tétel bizonyított. $\square$

2.11. Következmény. *A Földön minden pillanatban létezik két átellenes pont, amelyekben azonos a nyomás és a hőmérséklet is.*

A dolgozat záró tétele azért kapta a háromdimenziós sonkásszendvics-tétel nevet, mert szemléletesen azt fejezi ki, hogy egy kenyérből, sonkából és sajtból álló szendvicset igazságosan el lehet felezni egy egyenes vágással.

2.12. Tétel (Háromdimenziós sonkásszendvics-tétel). *Adott három kompakt, konvex térbeli alakzat, A , B és C . Ekkor van olyan sík, amely egyszerre felezi mind a három alakzat térfogatát.*

Bizonyítás. Az 1.14. állítás alapján tudjuk, hogy bármely v vektorra merőlegesen létezik A -nak, B -nek és C -nek is térfogatfelező síkje. Belátható, hogy ezen síkok origótól való távolsága folytonos az irány függvényében. Adott $u \in \mathbb{R}^3$, $|u| = 1$ esetén jelölje az u -ra merőleges, az A térfogatát felező síknak az origótól való távolságát u_A . Ez a távolság legyen pozitív, ha a sík az origótól az u vektor irányában van, legyen negatív, ha a $(-u)$ irányában helyezkedik el. Így $(-u)_A = -(u_A)$. Hasonlóan definiáljuk a v_B , v_C függvényeket is. Legyen $v : S^2 \rightarrow \mathbb{R}^2$ az a leképezés, amelynek koordinátáira a következő teljesül:

$$v_1(u) = u_A - u_C, v_2(u) = u_B - u_C.$$

Ekkor v páratlan, hiszen

$$\begin{aligned} v(-u) &= ((-u)_A - (-u)_C, (-u)_B - (-u)_C) = \\ &= (-(u_A) - (-(u_C)), -(u_B) - (-(u_C))) = -v(u). \end{aligned}$$

A Borsuk–Ulam-tétel szerint tehát létezik olyan u' , amelyre $v(u') = v(-u')$. A páratlanság és a Borsuk–Ulam tétel következményeként $v(u') = 0$, vagyis $u'_A - u'_C = u'_B - u'_C = 0$, tehát $u'_A = u'_B = u'_C$. Ez pedig azt jelenti, hogy az u' -re merőleges A , B és C térfogatát felező síkok egybeesnek. $\square$

Irodalomjegyzék

- [1] Bogdán Zoltán: Néhány kombinatorikus geometriai feladat, KöMaL, 1997/december
- [2] V. G. Boltyanszkij – I. C. Gohberg: Tételek és feladatok a kombinatorikus geometriából, Tankönyvkiadó, Budapest, 1970.
- [3] D. G. Chakerian – J. R. Sangwine-Yager: Synopsis and Exercises for the Theory of Convex Sets, <https://www.math.ucdavis.edu/~deloera/TEACHING/MATH114/convexitythy.pdf>
- [4] Csonka Dorottya: Sonkás szendvics és egyéb folytonos csemegék, A matematika tanítása, XX. évfolyam, 3. szám (2012)
- [5] Laczkovich Miklós – T.Sós Vera: Analízis I–II., TypoTEX, Budapest, 2013.
- [6] Reiman István: A geometria és határterületei, Gondolat, Budapest, 1986.
- [7] Szűcs András: A sündisznó megfésülése és egyéb gyakorlati problémák Új matematikai mozaik (Hraskó András szerk.), TypoTEX, Budapest, 2002.